

BİLİMSEL BİLGİYE BAKIŞTAKİ DEĞİŞMELER PLANLAMAYI VE AHLAKINI NASIL YENİDEN BİÇİMLENDİRİYOR

İlhan Tekeli

I.GİRİŞ

Shutz'da, Weber gibi sosyal bilimlerin merkezinde sosyal eylemin bulunduğunu kabul etmektedir. İnsan sosyal bir varlıktır. Yaşamı insanların ilişkilerinin oluşturduğu toplum içinde anlam kazanır. Eylem ise temelde kendisine anlam yüklenmiş bir davranıştır ve insanın özgürlük sorunuyla yakından ilişkilidir. Belirli bir hedefin gerçekleştirilmesine yönelmiştir. Bu yorumsamacı yaklaşıma göre sosyal bilimin temel fonksiyonu sosyal eylemin anlamını kavramak olmaktadır.¹ Bu özneller arası (intersubjective) bir anlam olacaktır.

Toplumunu anlamak bakımından merkezi öneme sahip olan sosyal eylemlerin özel bir biçimi ise planlamadır. Planlamanın özel bir toplumsal eylem kategorisi olarak ortaya çıkması, bir yandan insanların yaşamlarını sürdürebilmek için, doğayla girdiği etkileşim içinde oluşturduğu bilginin belli bir kritik eşiği aşması, öte yandan belli bir kurumsal yapının gelişmiş olmasına bağlıdır. İnsanlığının gelişmesinin başlangıç dönemlerinde insanlar eylemlerini deneme-hata yaklaşımı içinde yönlendiriyorlardı. İnsanın çevresiyle ilişki içinde oluşturduğu bilginin hangi aşamaya ulaştıktan sonra, insanların eylemlerini planlamaya başladığını ileri sürebilmek için Karl Manheim çok yararlı iki kavram geliştirmiştir.² Bunlardan;

- **İleriyi Görme Yarıçapı**, bir kişinin bir eyleminin, nedensel ilişkilerle, zincirleme olarak kaç yeni eylem adımına neden olacağını tahmin edilebildiğini ortaya koymak için geliştirilmiştir.
- **Eylem Yarıçapı**, kavramı ise bir kişinin yaptığı bir eylem dolayısıyla zincirleme olarak ortaya çıkan eylem adımlarının kaçının eylemi başlatanın denetimi altında kaldığını saptamak amacıyla tanımlanmıştır

İnsanlar doğayla etkileşimi sırasında geliştirdikleri kültürü biriktirerek, bilgi birikimini artırdıkça hem ileriye görme, hem de eylem yarıçapları artar. Bu süreç içinde İleriyi görme yarıçapı, eylem yarıçapından hep büyük kalır. İleriyi görme yarıçapı ve eylem yarıçapları belli bir düzeyi aştığında da insanlar eylemlerini “deneme-hata” yolu ile değil “planlama” süreciyle yönlendirmeye başlarlar. Bu açıklama bireyin eylemlerinde kendiliğinden ortaya çıkan bir planlama anlayışı ortaya koymaktadır. Oysa günümüzde planlama dediğimizde topluma ilişkin eylemler anlaşılmalıdır. Dahl ve Lindbloom³ bu konuya ilişkin temel kitaplarında, topluma ilişkin rasyonel sosyal eylemin iki temel ögesinin geleceği hesaplama ve sosyal

¹ George Walsh: "Introduction", Alfred Schutz: *The Phenomenology of The Social World*, Northwestern University Press, 1972, s. xxi.

² Karl Manheim: "From Trial and Error to Planning", *The Planning of Change*, W.G. Bennis, K.D. Benne, R. Chin (ediors), Holt Rinehard and Winston Inc. 1961, ss. 34-38.

³ Robert A. Dahl, Charles E. Lindbloom: *Politics, Economics and Welfare*: Harper Torchbooks, Harper & Row Publishers, New York, 1953, Ch. 3, Ch. 4, pp. 57-126.

kontrolü gerçekleştirmek olduğunu soylemektedirler. Aslında bu Manheim'in ileriye gorme ve eylem yarıçapları kavramının toplumsal duzeyde yeniden üretilmesi olarak da okunabilir.

John Friedmann⁴ kendisinin elli yılı aşan planlama kuramı geliştirme çabasından sonra yaptığı bir değerlendirmede planlamayla ilgili herkesin kabul edeceği bir planlama tanımının yapılamayacağını, boyle bir genel kuramın geliştirilemeyeceğini kabul etmektedir. Ama bir eyleme planlama denilmesi için sahip olması gereken özellikler konusunda bir uzlaşma gerçekleştirilebilecektir. Bu eylemin geleceğe yonelmiş olması, bilimsel bilgiyle temellendirilmesi, bir toplumla ilişkili bulunması, uygulamada etkili bir gucn bu eyleme bağlılığının varlığıdır. Bunlara kapsamlı olmayı da ekleyebiliriz.

Planlama etkinliğinin bu tur ortak nitelikleri olsa da temelde toplumsal referanslı olduğu için kültürün ve toplumun gelişmesine paralel olarak yeni plan yapıma biçimleri, yeni planlama paradigmaları ortaya çıkmaktadır. Bu paradigma değerlişliklerinin gerisindeki temel dinamik bilimsel bilgi anlayışındaki değerlişmelerden ve dünyada yönetim anlayışının artan ölçüde demokratikleşmeye yönelmesinden gelmektedir.

- 1960'lı yıllarda bilimsel bilgi dış dünyanın nesnel temsiline dayandırılıyordu. Neo-pozitivist paradigmanın içinde geliştirilen bilimsel bilgi nesnellik ve evrensellik iddiası taşıyordu. Boyle bir bilim anlayışına dayandırılan planlamanın geleceğe yönelmesi ise "araçsal bir rasyonelliği" gerçekleştirme arayışı içinde ortaya çıkıyordu. Boyle bir planlamanın uygulanmasının gerisinde teknisist ve modernist bir ahlak bulunuyordu.
- 1980'li yıllarda bilimsel bilginin üretiminde nesnel bilgi yanısıra, özellikle toplum bilim alanında oluşturmacı (constructivist) bilgi anlayışı gelişmiştir. Toplum tarafından özneller arası (intersubjective) uzlaşmayla üretilen yeni bir bilimsel bilgi kategorisi ortaya çıkmıştır. Bu postmodernist gelişmeler sonucu, planlamada "araçsal rasyonellik" arayışı yerini Habermas'ın "iletiişimsel rasyonellik" arayışına bırakmıştır. Bu gelişmeler sonucu planlama alanında katılımcı bir planlama ve ynetiişim ahlakı oluşmaya başlamıştır.
- II. Dünya Savaşı sonrasında nörobilim alanında yaşanmaya başlayan gelişmeler, 1990'lı yıllardan sonra hızlanarak, bilişsel (cognitive) bilim alanında önemli ilerlemeler sağlanmıştır. Bunun sonucu toplumsallığın oluşumu kavramak için salt iletiişim yoluyla etkileşmeyle yetinilemeyeceği, beynin bilinç dışı mekanizmalarının tanınmasının gerekliliği anlaşılmıştır. Bu gelişmeler özneller arasının oluşumunu yeniden tanımlama gerekliliğini yaratmıştır. Bilişsel bilim alanındaki gelişmeler insanların karar verme davranışlarının açıklanmasında ve bu davranışların kestirilmesinde rasyonellik kavramı belirleyiciliğini önemli ölçüde yitirmiş olduğunu ortaya koymuştur. Bu gelişmeler karşısında daha önceki dönemin planlama paradigmaları sürdürülemez

⁴ John Friedman: "Planning Theory Revisited", *European Planning Studies*, Vol.6, No.3, 1998, pp. 245-253.

hale gelmiştir. Yeni bir planlama paradigması ve bunun paralelinde oluşacak yeni planlama ahlakının geliştirilmesinin eşğine gelinmiş bulunmaktadır.

Bu yazıda, son 50 yılda planlama düşüncesinde ve ahlakında yaşanan gelişmeleri kısaca özetledikten sonra nörobilim alanında yaşanan gelişmeler karşısında ne tür bir planlama anlayışı geliştirme sorunuyla karşılaştığımız ortaya konulmaya çalışılacaktır.

II.1960'lı YILLARIN ARAÇSAL RASYONELLİK ARAYIŞI İÇİNDEKİ MODERNİST PLANLAMA YAKLAŞIMI

1960'lı yıllarda ister ekonomi, ister sosyoloji, ister siyasal bilimlerde olsun insan davranışlarına ilişkin temel kabul Aristoteles'ten beri gelen insanın rasyonel bir hayvan olduğuydu. Bu yıllarda, planlama alanına gelindiğinde de, bu kabul Seçim Kuramı (Choice Theory) içinde ifadesini buluyordu. Rasyonel planlama, geleceğe yönelmiş uygun eyleme ulaşma süreci olarak görülmekteydi. Genelde planlama sürecinin üç aşamada sonuca ulaşacağı düşünülmektedir. Birinci aşamada plancı ulaşılacak hedefi ve kriterleri belirlemektedir. İkinci aşamada plancı amaçlananı gerçekleştirmek için yararlanılabilecek tüm seçenekleri ortaya koyacak ve gerçekleştirebilecek çevre koşullarına bağlı olarak, ortaya çıkabilecek sonuçları kestirerek, bunlara dayanarak en uygun eylem yolunu seçecektir. Üçüncü aşamada ise seçilen hedefe ulaşmak için seçilen en uygun alternatifin gerçekleştirilmesi yoluna girilecektir.⁵

Böyle bir planlama sürecinin rasyonel seçimi gerçekleştirmesi beklenmektedir. Bu beklenti iki farklı türde okunabilecektir. Bunlardan birincisi önerilen bu yaklaşımı heuristik bir süreç olarak değerlendirerek, sağduyuya uygun olan bu çözümleri rasyonel olarak nitelemektir. Böyle bir rasyonellik anlayışının ikna ediciliği, ulaşılan karar eleştirel yargılamaya açık kalabiliyorsa, daha da artacaktır. İkincisi ise rasyonel kavramının, açıkça belirlenmiş olan bir amacı gerçekleştirmekte en etkin çözümün üretildiği iddiasını taşıyacak biçimde okunmasıdır.

İkinci tür bir okuma benimsendiğinde rasyonel bir seçim yapılmasından söz edebilmek için hedeflerin nasıl saptandığı üzerinde durmak gerekecektir. Bu yıllarda bilimsel bilgi denildiğinde nesnel temsil üzerinden geliştirilen bilgi kastedilmektedir. Neo-pozitivist yaklaşım hakim epistemolojik paradigmadır. Bilimsel bilgi nesnel olmalıdır. Oysa hedefler öznel taleplerdir. Bu dönem içinde rasyonel bir planlamadan söz edilebilmesi için, öznel olan hedeflerin de nesnel olarak saptanarak planlama sürecine bir dış veri olarak katılması yoluna gidilmektedir.

Dıştan verilen bu hedefin planlamada nasıl gerçekleştirileceği, başka bir deyişle amaç ve araç ilişkisinin nasıl kurulacağı, hazırlanan planın rasyonellik iddiasının temelini oluşturacaktır. Amaç araç ilişkisinin kurulmasında plancıdan beklenen iki işlev vardır. Birincisi bu amaca

⁵ Herbert A. Simon:" A Behavioral Model of Rational Choice", *Quarterly Journal of Economics*, Vol.LXIXNo.1, February 1955,pp.99-118.

Paul Davidoff , Thomas Reiner. "A Choice Theory of Planning", *Journal of the American Institute of Planners*, Vol.XXVIII No.2,May 1962, pp. 103-115.

ulaşmayı sağlayacak alternatifleri yaratıcı bir şekilde artırarak, tercih yelpazesini geliştirmek olacaktır. Bu alternatiflerin içinden en uygunu yani en az maliyetlisi, ya da en yüksek performansı olanı seçilecektir. İşte gerek seçeneklerin üretilmesi ve gerek bu seçeneklerin sonuçlarının kestirilmesi, için dış dünyanın nesnel temsiline dayandırılmış olan, nesnel bilimsel bilgiden yararlanılmaktadır. İkincisi ise araçların arasında hedeflerin arasındaki kademelenmeye paralel bir kademelenme kurmak olacaktır.

Dıştan verilmiş, dolayısıyla değişmez kabul edilen bir hedefin, bilimsel bilgiye dayanarak en iyi gerçekleştirme yolunun seçilmesi halinde, söz konusu olan “ araçsal bir rasyonellik” olmaktadır. Araçsallık vurgusu hedefin değişmezlik kabulünden gelmektedir. Hedefin değişmezliği ancak kısa erimli planlar için geçerli olacaktır. Uzun erimli planlar için böyle bir kabulü yapmak doğru olmayacaktır. Bu araçsal rasyonelik iddiası, eylem tasarımına ilişkin, yani kağıt üzerindeki bir iddiadır. Bu iddianın gerçeği yansıtıp yansıtmadığı planlamanın üçüncü aşmasından sonra ortaya çıkacaktır. Dahl ve Linbloom’un dediği gibi eğer planlamayı temelde geleceğin hesaplaması ve kontrol süreçlerinin toplamı olarak düşünürsek, üçüncü aşama kontrol sürecine tekabül etmektedir.

Planlamanın uygulamada etkinleştirilmesi bir yönetim sorunu olarak görülmektedir.⁶ Pratik göstermektedir ki uygulama sonrasında ulaşılan sonuç birçok, halde ulaşılmak istenilenden ayrı olmaktadır. Bu ayrılığın gerisinde değişik nedenler bulunabilmektedir. Bunlardan birincisi yöneticilerin bilinçli ya da bilinçsiz olarak uygulamayı gerçekleştirirken değişiklikler yaratmasıdır. Bu planın hazırlanma tekniğinden değil, uygulamanın yeterli duyarlılıkta olmamasından kaynaklanan bir sapmadır. İkincisi ise seçilen araçların yaratacağı sonuçlarını tahmin edilmekte kullanılan bilimsel kuramların kullanılmasından doğan yetersizliklerden kaynaklanmaktadır. Uygulamada, bir yandan sosyal bilimler alanındaki bu kuramların hesaba katmadığı değişkenlerin zaman içinde önem kazanması gibi etkenler, öte yandan olumsal (contingent) sosyal bilim kuramlarının, deterministik kuramlar gibi kullanılması dolayısıyla beklenmedik hayal kırıklıkları yaratılabilmektedir. Bu durumda esneklik gösterilerek, plan kararlarına meşruiyet sağlamış olan süreçlere başvurularak, planın değiştirilerek hedeflerin ya da araçların yeniden formüle edilmesi gerekmektedir.

Uygulamada değiştirilmek durumunda kalınan böyle bir planlama yaklaşımının rasyonellik iddiası önemli ölçüde dayanağını yitirmektedir. Ama araçsal rasyonelite konusundaki tek eleştiri bu değildir. Sürece dıştan verilen hedefin saptanma biçimi de önemli bir eleştiri konusu olmaktadır. Bu hedeflerin saptanmasında izlenen yollardan biri plancının toplumda kabul gördüğünü düşündüğü değerler saptamasından yola çıkarak toplumun gelecekte hedefinin ne olacağını saptanması olmaktadır. Bu yolun kendi içinde bir tutarlılığı var gibi görünse de bu hedefleri saptamakta plancıya önemli esneklikler bırakmaktadır. Bu durumda siyaset eleştirmenleri bu tür plancıları “sosyal mühendislik” yapmakla itham etmişlerdir.⁷

⁶ Herbert Simon: *Administrative Behavior*, Macmillan, New York,1956.

⁷ John Dykman:“Planning and Decision Theory”,*Journal of the American Institute of Planners*, Vol.XXVII, No.4, Nowember 1961,pp.335-345.

Bundan kaçınmak için geleceğe ilişkin hedeflerin saptanmasında bu gelecekte etkileneceklerden anketle bilgi toplamak yoluna gidilerek, planıcının karar esnekliğini azaltma yoluna başvurulabilmektedir.

Bu planlama yaklaşımının başarısı için toplumunu siyasal ve vatandaşlık ahlakının ilahi olanın elinden alınarak insan aklının eline verilmesi gerekmektedir. Aydınlanma, bir yandan insan aklının doğadaki ve toplumdaki süreçleri kavrayarak üzerinde düşünmemizi sağlayacak bir kapasiteye sahip olduğuna, öte yandan toplumun ayrıcalıklı olmayan kesimlerinin de kendilerini yönetebileceklerine inanarak insanı özgürleştirmiştir. Böylece, aydınlanma, insanı merkeze alarak hümanist, demokrasiye ve insan haklarına saygılı ve seküler bir topluma ilişkin değerlerin ön plana çıkmasını sağlayan bir ahlak geliştirmiştir.

Modernleşme ahlakı aydınlanma çizgisinde gelişirken 1960'ların ulus devletler dünyasında ayrıca kalkınmacılık felsefesini de benimsemiş bulunuyordu. Bu gelişme içinde kalkınma/modernleşme bir meta-anlatı niteliği kazandı. Bu ilerlemeci, seküler toplumda ahlaki inançlar ve pratikler bireyin yaşamını, toplumun tümünün dayanışmasını ve bütünleşmesini sağlayacak şekilde oluşacaklardır. Bu toplum her bireyin kendi kaderinin belirlediği, sömürünün, dış denetiminin olmadığı, insan özgürlüğünün gölgelemediği, adil bir toplum olacaktır. Bu modernist ahlak içinde devlet kendini refah devleti olarak nitelemiştir. John Friedmann'ın⁸ yaptığı kamusal alanda bilimsel ve teknik aklın, toplumun yönlendirilmesinde ve dönüşmesinde kullanılma süreci olarak yaptığı planlama tanımının tam da bu modernist ahlakla uyumlu olduğu söylenebilir.

Başlangıçta insanları özgürleştiren akıl, teknik akıl haline gelerek, kalkınmayı rasyonelleştirme arayışı içinde, bireyin özgürlüğünü yok ederek, bireyi şeyleştirilme (reification) tehdidiyle karşı karşıya bırakmıştır. Bürokrasiden beklenen rasyonelleştirme işlevi baskıcı bir nitelik kazanmaya başlamıştır. Modernite'nin ahlakının geldiği bu noktada toplumda bir anlamlılık krizi doğmuştur. Bu kriz 1968'de tüm dünyayı saran öğrenci hareketleriyle açığa çıkmıştır. Bu kriz sonrasında bilim alanının çok paradigmatlı çoğulcu bir nitelik kazanmasının yolunu açılmıştır.

III. 1980'LI YILLARDA ARAÇSAL RASYONELLİKTEN İLETİŞİMSEL RASYONELLİĞE GEÇİŞ PLANLAMAYI BİR DEMOKRASİ PROJESİ HALİNE GETİRİYOR

1980'lerde modern düşünceden postmodern düşünceye geçişin başlamasıyla birlikte, yeni bir toplum ontolojisi ve yeni bir bilimsel epistemoloji gelişmeye başladı. Toplumsal sistem, geçicilik, süreksizlik, düalistliğin reddedilmesiyle, parçalılık, kaotik bir sistem kabulleri içinde kavranmaya, yapı sökümcülük, temellendiriciliğe karşılık (anti- foundationalist), çoğulculuk

⁸ John Friedman: *Planning in the Public Domain: From Knowledge to Action*, Princeton University Press, Princeton, New Jersey, 1987, s.38.

ve farklılığın pozitif bir değer olarak kabulü, meta-anlatılar ve meta-teorilerin reddi çerçevesi içinde analiz edilmeye/yorumlanmaya başlandı.⁹

Bu geçiş yaşanırken iletişimsel rasyonelliğin kuramsallaştırılması Habermas'ın bu yıllardaki çalışmalarıyla oldu. Habermas'ın iletişimsel eylem kuramı özcülüğe (essentializm) dayandırılan tutuculuğa karşı, özgürleşmeyi sağlamaya çalışan özneller arası bir projedir. Jürgen Habermas sosyal teorisinde Husserl'in bilinçlilik üzerine kurulu "Yaşam Dünyası" kavramını iletişimi merkeze alacak şekilde geliştirmiştir.

Habermas'a göre iletişimsel (toplumsal) eylem pratik rasyonelite tarafından yönlendirilir. Toplum bakımından önemli olan düşünceler dilsel iletişim kanalıyla yaygınlaştırılmaktadır. Özneller arası oydaşmanın sağlanmasının temel aracı karşılıklı konuşma olmaktadır. İnsanların tüm deneyimleri gibi iletişim de insanların "Yaşam Dünyası" (Life World) içinde gerçekleşmektedir. "Yaşam Dünyası" nesnelere ve öznelerin mekanda ve zamandaki konumlarına bağlı olarak bireylerin /aktörlerin, anlamlı bir şekilde birbirine bağlanmış/kilitlenmiş faaliyetleri tarafından oluşturulmaktadır. Bu dünya insanlar tarafından sübjektif olarak deneyimlenmektedir. Yaşam dünyası bizlerle birlikte yaşamakta ve sürekli olarak oluşmaktadır. Bir bakıma her insan kendi "Yaşam Dünyası" içinde yaşıyor olsa da yaşamın anlamı bu dünya da karşılıklı etkileşimle özneller arası olarak oluşmaktadır.

Kuramsal düzeyde, yaşam dünyasında ulaşılan oydaşmaların toplumun iletişimsel rasyonelliği gerçekleştireceğini iddia edilmektedir. Ama Habermas'a göre günümüzde yaşam dünyalarımız bürokrasinin araçsal rasyonelliği ve piyasa güçleri tarafından kolonize edilmesi ve insanın kendisini aldatılabilir kapasitesinin bulunması dolayısıyla çarpıtılmış bir iletişim doğmaktadır. Bu durumda iletişimsel rasyonelitenin gerçekleştiğini iddia edebilmek için "ideal konuşma" ortamının sağlanmış olması gerekmektedir.

Habermas'ın iletişimsel rasyonellik anlayışı dayanağını fenomenolojik bilim anlayışından almaktadır. Bu rasyonelik anlayışı nesnel bir dünyaya ilişkin ontolojik kabullerden yola çıkmaz. Tersine nesnel bir dünyanın birliğinin bir iletişimsel topluluğun üyeleri için hangi koşullarda kurulduğunu sorar. Bu soruyu " Dünya ancak bir dil ve eylem kapasitesi olan özneler topluluğu için bir ve aynı dünya olarak kabul edildiğinde nesnellik kazanır" diye yanıtlar. Araçsal rasyonellik ulaşılabilecek bir hedefe (telos) ulaşıldığında gerçekleşirken, iletişimsel rasyonelliğin gerçekleşmesi iletişimsel uzlaşmanın/oydaşmanın sağlanmasıyla olur.

Araçsal rasyonellikte bilimsel bilgi iletişimsel bir bağlamda yer almaz. Bilimsel bilginin söz eylemlerindeki kullanılışı halinde rasyonellik bilginin kendisinden çok nasıl edinildiğiyle ve kullanıldığıyla ilişkili hale gelir. "Bu iletişimsel rasyonellik kavramı, çeşitli iletişim taraflarının başlangıçta salt öznel görüşlerini aştıklarını ve akılcı bir şekilde güdülenmiş kanıların ortaklığı sayesinde nesnel dünyanın birliğinden ve yaşam bağlantılarının özneller arasılığından emin

⁹ David Harvey: *The Condition of Postmodernity*, Basil Blackwell, Oxford,1980.

Jean-François Lyotard: *The Postmodern Condition: A report on Knowledge*, University of Minnesota Press, Minneapolis,1984.

oldukları argümanlara dayalı konuşmanın teklifsizce birleştiren görüş birliğini sağlayan gücüne ilişkin merkezi deneyime dayanan yan anlamlar kazanır.”¹⁰ İletişimsel öznelerin birbirleriyle dünyada yapılması gerekenler hakkında anlaşabilmesinin zorunlu koşulu soyut bir dünya kavramının gelişmiş bulunmasıdır.

Habermas araçsal rasyonelliğin, iletişimsel rasyonelliğin bir birinin karşıtı olmadığını birbirine eklenilebileceğini düşünmektedir. J. Piaget’in birleştirilmiş toplumsal işbirliği modeli üzerinde durarak, bu modele göre birden fazla öznenin nesnel dünyaya yaptıkları müdahaleyi, iletişimsel eylem üzerinden koordine ettiğini böyle bir eklenmeye örnek vermektedir.

Özneller arası (intersubjective) öznel durumların iki ya da daha fazla kişi tarafından bölüşülmesiyle gerçekleştirilir. Bu yolla ortaklaşılacak biliş ve değerler ve eylem biçimleri konusunda sağlanan oydaşmalar toplumsal yaşamın anlamını üreterek, bizim düşüncelerimizi olduğu gibi planlama yaklaşımımızı da belirler. Bu yolla planlamada algılanan gerçekliğin/bilginin, ulaşılmak istenilenin ve bunu sağlamak için başvuru yolunun ortaklığı gerçekleştirilmiş olur.

Bir toplumun varlığından söz edilebilmesi için özneller arasını oluşturma kapasitesine sahip olması gerekir. Bu bir ön koşuldur. Böyle bir kapasite yoksa bağ kurma (sosyalleşme) gerçekleştirilemez. Özneller arası aynı zamanda yeni bir iletişim biçimi ve bu iletişime dayalı yeni bir bilgi üretimi yoluna işaret eder. İnsanların kendilerinin ifade edebilecekleri ortamlar yaratılarak özneller arası bilgi, değer, eylem biçimleri üretilebilecektir. Özneller arası bir yandan sağduyunun, öte yandan sosyal bilimin temel dayanaklarını oluşturmaktadır.

Özneller arasının oluşması için karşılıklı ilişki kurma kapasitesinin varlığı, diyalog kurma, aracılık etmek, müzakere etmek, ilişki kurma kapasitesi, karşılıklı ilişkide konuşabilme, eylemde işbirliği yapabilme, dönüştürücü öğrenme kapasitesine sahip olmak gerekir. Birlikte yaratım, tacit bilginin nakledilmesi, birlikte evrim de özneller arasının oluşumunun mekanizmalarından biridir. Özneller arasının gerçekleşmesi yalnız dönüşmeyle sağlanmaz. Ödün verme de başvuru yollardan biri olabilir.

Eylemin amacında ve modalitesinde özneller arasılığın sağlanmış olması, meşruiyet ve güç üretilmesine olanak sağlar. Özneller arasının gelişmişliği insanların kolektif bir eylemi içine sindirebilmesini kolaylaştırır, sosyal sermayenin gelişmesini, insanların dahil olmasını artırır. Özneller arasını herkese hissettirmek demokrasiyi hissettirmektir. Tüm bunlar bir araya geldiğinde özneller arası oydaşma/uzlaşmayı planlama süreçleri bakımından çok değerli hale getirmektedir.

Habermas’ın özneller arasına dayandırılan iletişimsel eylem kuramı “müzakereci demokrasi” anlayışının gelişmesine yol açmıştır. Kamusal müzakerecinin varlığı demokrasinin içeriğinin ve kapsamının genişletilmesi için tek başına yeterli olmaktadır. Siyasal bilimciler Habermas’ın

¹⁰ Jürgen Habermas: *İletişimsel Eylem Kuramı*, Kabalcı, İstanbul, 1996, s.34.

özneller arası oyaşmaya dayalı demokrasi yaklaşımını, agonistik pozisyonlara kapalı olduğu için, günümüzün çoğulcu toplumlarında dışlanmış kesimlerin demokrasi alanına dahil edilmesini sağlayamadığı için eleştirmektedirler.¹¹

Post sanayi döneminin planlaması konusunda ilk öneri 1973’ yılında John Friedmann tarafından yapılmıştır.¹² Friedmann’ın insanlar arası ilişki planlaması kuramında (A Theory of Transactive Planning); bu planlamada geleceğin önceden belirlenmeyip insanların tercihlerine ve deneyimlerine açık kalacağı, moral değerlerin temel dayanağının insanların tercihi olacağı, planların hazırlanmasının katılımcı bir organizasyonel form içinde gerçekleşmesi, bürokrasinin denetimi karşısında yerel otonom grupların (STK) etki alanlarının artırılması, insanlar arası etkileşime dayandırılan, karşılıklı öğrenmeyi merkeze alan, ayrıntılar üzerinde durmayan, yakın geleceğe ağırlık veren bir planlama öneriliyordu.¹³ Bu öneri yapıldığında Habermas’ın kuramı henüz gelişmemişti. Ama o yıllarda, yeterince kabul görüp yaygınlaşmadı.

Habermas’ın iletişimsel eylem kuramı ortaya çıktıktan sonra ortaya çıkan iletişimsel rasyonellik üzerine temellendirilmiş John F. Forester’in¹⁴ müzakereci planlama (Deliberative Planning) ve Patsy Healey’in İşbirliğine Dayalı Planlaması (Colaborative Planning)¹⁵ daha etkili oldu, yaygınlaştı.

John Forester temelde ustaca yönlendirilmiş müzakereci pratiklerin nasıl katılımcı planlama süreçlerinin harekete geçirdiğini, bu yolla demokratik yönetim ve karar verme yolunun açıldığını göstermeye çalışmıştır. Forester’in çalışmaları uygun bir entelektüel ortamda gelişen diyaloglar ve iletişimsel süreçler üzerinde yoğunlaşmıştır. Yaptıkları üzerinde düşünenler, deneyimler üzerinden öğrenirken, müzakereci süreç içinde bulunanlar diğerlerinden öğrenirler. Böyle süreçler içindeki bir kent planıcı, kentlilerle müzakere sürecine girdiğinde, kamusal alanda bir öğrenme sürecini gerçekleştirirken, kamusal eylemi gerçekleştirmeye yönelir. Böyle bir katılımcı planlama pratiğini önerenler, bunu genellikle savunmacılık (advocacy) ve insan hakları açısından yapmaktadırlar. Forrester, katılımcılığın manipülasyona açık yönlerinin bulunduğu farkında olarak, müzakereci hatta dönüştürücü öğrenme ve katılımcı eylem araştırması bakımından gerçek siyasal fırsatlar oluşturduğunu belirtmektedir.

Müzakereci planlamada rasyonelliğin sağlanması bir sürece bağlandığı için Forester bu süreci bir ritüel olarak görmektedir. Ona göre katılımcı bir ortamdaki ritualistik ve dönüştürücü öğrenme süreçleri, bizim toplumun karmaşıklık ve düzensizliklerini kavramamıza yardım

¹¹ Murat Kazancı: “Against Habermasian De(A)liberation”: *Felsefe ve Sosyal Bilgiler Dergisi*, 2014.Güz, Sayı.18,s. 173-188.

¹² John Friedmann: *Retracking America, A theory of Transactive Planning*, Anchor Press/ Dubbleday, Gardencity, New York,1973.

¹³ John Friedmann: *age*, s.112-113

¹⁴ John Forester: *The Deliberative Practioner, Encouraging Participatory Planning Processes*, The MIT Press, Cambridge,1999.

¹⁵ Patsy Healey: *Shaping Places in Fragmented Societies, First.edition*, Palgrave Macmillan,1997.

edecektir. Bu pratik içinde sürpriz öğrenme süreçlerinin önemine ve bunların korunmasına dikkati çekmektedir. Dönüştürücü ritüeller isterseniz süreçler, tercihlerin ve seçimlerin müzakere içinde yeniden düşünülmesine yol açacaktır. Bu ritüeller öğrenmenin yalnız sözleri duyarak değil, görerek ve duygulanarak da gerçekleşmesine yol açar. Bu ritüeller özneller arası analizler yapmak kadar da öyküler anlatmaya dayandırılabilir.

Patsy Healey için planlamanın anlamı kolektif aktörlerin bilinçli bir müdahalesidir. Yeni gelişen bu planlamanın formu, daha girişimci, daha cesur ve daha az kodlanmıştır. Tipik olarak işbirliğine dayandırılmaktadır. Kent içindeki tüm mekânsal ilişkilerden çok büyük ölçekli projelerle ilgilidir. Planlama süreç sırasında değişik partilere stratejik bilgiler sağlanarak oydaşma demirci ocağında demirin dövülmesinde olduğu gibi sağlanmaya (forge) çalışılmaktadır. Bu metaforun kullanılmış olması ilginçtir. Bu kendiliğinden ortaya çıkan değil, parçaların birbirine uyumlu hale getirmek için işlenmesi sonrasında gelişen bir iş bölümüdür. Bu planlamada akıl yürütmenin güzergahını, bilincin özne merkezli felsefesi yerine karşılıklı anlayışın inşası gayreti geçmektedir. Otonom bireylerin kendi yaptıkları üzerinde düşünen (self reflective) bilincinin yerini özneller arası iletişimle temellendirilmiş kolektif kararlar ya da eylemler almaktadır.

Patsy Healey'e göre¹⁶, planlama etkileşimci ve yorumlayıcı bir süreçtir. Bunun için akışkan söylem topluluklarının bulunması gereklidir. Bu söylem toplulukları arasında birbirinin değerlerine ve söylemlerine saygı duyulması, bu planlama sürecinin kendi sonuçları üstünde düşünmesi (self-reflexive), bu süreçte yarışan görüşlerin savlarının hiçbirinin görmezlikten gelinmemesi, eleştirel ve "refleksive" kapasitenin sürekli canlı tutulması, karşılıklı etkileşmeye açık olunması ahlakı içinde demokrasinin çoğulculuğuna açık kalınması, kendi tercihleri konusunda sürekli yeniden yapılandırılmaya açık kalınması, yenilikçi olunduğu kadar da değişmeye açık kalınması beklenmektedir. İletişimsel planlamanın amacı karşılıklı olarak söylemler arası bir anlayış içinde, herkesi tartışmaya katarak ilerlemek olacaktır.

Friedmann, Forrester ve Healey'in planlama yaklaşımlarında, "rasyonellik ve özgürlük birbirinden bağımsız kavramlar değildir. Özgürleştirici pratikler rasyonelite arayışının bir yolu haline gelmektedir"¹⁷ Paternalist bir anlayışla, elitlerin halk için plan yapması reddedilmektedir. Bu durumda planlama yapılanmacı söylemlerin koalisyonu haline gelmiştir denilebilir. Onur ancak toplum içinde anlam kazandığı için, bu planlama onurlu yaşam hakkının gerçekleştirilmesinin yolu haline gelmiştir. Bu plan anlayışı içinde özneller arası gerçekleştirilebildiği için değişebilecek olanın değiştirilme olanakları genişletilmiş olmaktadır. Gerekciliğe ve kaderciliğe teslim olmamaktadır. Bu da yeni senaryoda planın üretimi meşruiyetini dayandığı siyasal otoritenin meşruiyetinden aldığı kadar, toplumun sivil aktörlerinin oydaşmayı gerçekleştirebilmiş olmasından almaktadır.

¹⁶ Frank Fischer, John Forrester (Editors), *The Argumentative Turn in Planning*, Patsy Healey: "Planning Through Debate: The Communicative Turn in Planning Theory", UCL Press Limited, London, 1993, pp.233-253.

¹⁷ Amartya Sen: *Rationality and Freedom*, Harvard University Press, Cambridge, 2002.

İletişimsel rasyonelliği sağlayan **yeni planlama sürecinin ahlaki postmodernist** çerçeve içinde gelişmiştir. Bu gelişme kamu yönetimi anlayışının yerini kamu yönetimi kavramına bırakmasının paralelinde gerçekleşmiştir. Bu planın hedefleri dıştan verilmemiştir. İletişimsel ilişki içinde içten üretilmiştir. Başarısını araçsal bir mantıkla dışarıdan bakarak değerlendirmek anlamlı olmayacaktır. İçten katılımcı sürecinin sağladığı doyum üzerinden değerlendirilmek durumunda olacaktır.

İletişimsel rasyonelliğin arandığı bir yerde **siyasal ahlakında** bunun uyumlu olması gerekir. Yasalarla dıştan tanımlanmış bir siyasal iktidarın oy çokluğuyla ele geçirildiği ve siyasetinde ötekileştirme üzerine kurulduğu, siyasetin sıfır toplamlı bir oyun olarak oynandığı bir toplumda özneller arasılığı sağlamak olanağı kalmaz.

Bundan kaçınmanın bir yolunu bize Levinas gösteriyor. Emmanuel Levinas¹⁸ insanın yaşamı bir savaş alanı olmasına karşın insanın bir etik varlık olduğunu düşünmektedir. Bunun nedeni insanın konuşmasıdır. İnsan konuşarak, soru sorarak, sorumlu yanıtlar alarak, ahlaki yani özneller arasını geliştirme kapasitesine sahiptir. Levinas bir tür ahlakın ahlakını kurmaya çalışmaktadır. Levinas temelde özneller arasının anlamını ve yaşamdaki aciliyetini araştırmaktadır. Buradaki sorgulamasında merkezi konumda olan öteki insanın kurgusudur. Bu öteki benim gibi biridir, benim gibi eylemlerde bulunmakta ve kendi yaşamını bilinçli olarak sürdürmektedir. Levinas bu ötekiyle konuşmayı duygusal bir olay olarak görmektedir. Ben öteki tarafından çağrıldığımda ona yanıt veririm. Bu yanıt vermemle diyalog başlar demektedir. Levinas'ın felsefesinde öteki bana verilmiş olan üzerinde titremem gereken bir emanet ve sorumluluk kaynağıdır. Bu sorumluluk simetrik olmayan bir sorumluluktur. Bize ben merkezli olarak ötekine yaklaşmanın tehlikelerini anlatmaktadır. Levinas'ın ötekisi günümüzde yaşam alışkanlıklarında bildiğimiz ötekiden çok farklıdır. Gerçekte Levinas bize bir başka dünya kurmamızı önermektedir. Ötekiyi içime çağırdığımda o beni işgal etmeyecektir, benim de onu işgal gibi bir niyetim bulunmamaktadır.¹⁹

Böyle barışçı bir ahlak benimsendiğinde iktidar dıştan verili ve ele geçirilen bir konum olmaktan çıkarak, öznellerarası oydasmalarla/uzlaşmalarla sürekli inşa edilen bir konum olma niteliği kazanmaktadır. Böyle bir ahlak geliştiğinde de özneller arasının sağlanması bir habitus haline gelecektir. Sağlıklı bir katılımcılığın gelişebilmesi için kamu alanının kullanılması ahlaki ve dili temsili demokrasinin çatışmacı ahlaki ve dilinden uzaklaşmak durumundadır.²⁰

III. BİLİŞSEL BİLİM ALANINDAKİ GELİŞMELER BİZİM PLANLAMA BAKIŞIMIZDA NE TÜR DEĞİŞİKLİKLER YARATABİLİR

¹⁸ Bergo Bettina: "Emmanuel Levinas": Stanford Encyclopedia of Philosophy, Summer 2015 Edition

¹⁹ Ahmet Inam: "Ötekinden Ötedekine: Levinas'dan Levinünass'a", Aralık 2004. Ankara.

²⁰ İlhan Tekeli: "Türkiye'nin Habitat.II İstanbul Konferansı Hazırlıklarının Değerlendirilmesi ve Kamu Alanını Kullanma Ahlakı Üzerine", *Habitat.II Konferansı Yazıları*, Toplu Konut İdaresi Başkanlığı, Ankara, 1996,ss.145-155.

Nörobilim alanında hızlanan gelişmeler; 1960'lardaki ve 1980'li yıllardaki hakim olan planlama yaklaşımlarının dayandırıldığı iki temel mekanizma olan rasyonel karar verme ve iletişim yoluyla özneller arasının oluşturulması konusundaki bilgilerimizde önemli değişimler yaratmıştır. Bu değişimler karşısında topluma ilişkin planlama ve yönetim müdahalelerinin temellendirilmesi konusunda yeni adımların atılması noktasına gelinmiş bulunmaktadır.

Bu nedenle, bu bölümde önce nörobilim alanındaki gelişmeler dolayısıyla insanların karar verme sürecine ilişkin açıklamaların ne noktaya geldiği kısaca özetlenmeye çalışılacak, ikinci adımda ise nörobilim alanındaki gelişmelerin özneller arasının oluşumuna ilişkin düşüncelerde dolayısıyla toplumsal olanın temellendirilme biçiminde yaşanan değişimler ortaya konulacaktır. Üçüncü adımda ise bu gelişmelerin planlama pratiklerine olabilecek etkileri araştırılarak, bazı öneriler yapılacaktır.

İnsanların Karar Verme Süreçlerine İlişkin Bilgilerimiz Nasıl Gelişiyor?

Platon'dan Descartes'e kadar felsefeciler insanı insan yapan temel niteliğinin akılcılık olduğu konusunda büyük ölçüde hem fikirdirler. Doğru karar vermenin yolu, duyguyla akıl arasında yaşanan savaşı aklın kazanması olarak görülüyordu. Doğru karar verebilmek için duygusal olanın geri plana çekilmesi gerekiyordu. Akılcılıktan beklenen bir neşter gibi işleyerek duygusal olanı kesip uzaklaştırmaktı.

Bu durum bir şirket yöneticisi olan Eliot'un, 1982 yılında bir nörolog olan Antonio Domasiyo'ya²¹ hastalığı dolayısıyla başvurusu sonrasında değişti. Bu kişinin beyninin "Orbitofrontal Korteksinde"²² (göz çukurunun arkasında) bir tümör olduğu saptanır ve başarılı bir ameliyatla tümör alınır. Hasta ameliyatı atlattır. IQ'su değişmemiştir. Ama Eliot hiçbir konuda karar veremez hale gelmiştir. Bu beklenmeyen bir durumdur. Durumu aydınlatmak için yapılan araştırmalar Eliot'un duygulanma kapasitesini yitirdiğini gösterdi. Duygu devreleri hasar gören bir insanın karar da alamadığı ortaya çıkmış oldu. Tümörün alındığı Orbitofrontal Korteks, beyin sapı ve limbik sistemde yer alan amigdala gibi beyin iç bölgelerinde doğan duyguların, akıl, zeka, ahlaktan sorumlu frontal kortekse bağlayan kesimdir. Eliot olayı düşünmemiz bakımından duyguların önemini kavramamızı sağladı. Orbitofrontal korteks duygularımızı anlayamaz hale gelince insan da karar veremez hale geliyordu. Bu ilginç bir bulgudur. Karar alabilme için akıl devrelerinin çalışması kadar duygu devrelerinin de çalışması gerektiğini bize göstermiştir.

Beyin araştırmaları hislerin önemini ortaya koydu. Duygularımızın düzenlenmesine dopamin hücrelerinin katkı yaptığı ortaya çıktı. Dopamin hücreleri hislerin yalnızca doğuştan gelen iç güdülerin yansımaları olmadığını ortaya koydu. Dopamin hücreleri bir ödül verilmeden de nöronları ateşliyordu. Bu hücrelerin tetiklenmesi, ödülün kendisinden değil ödül verileceğini tahmin etmesinden kaynaklanıyordu. Dopamin hücreleri sürekli olarak deneyime dayalı örüntüler ürettiyordu. Her şey beklentilere uygun olarak giderse dopamin hücreleri kısa süreli

²¹ Bu olay için Bknz: Jonah Lehrer: *Karar Anı*. Boğaziçi Üniversitesi Yayınevi, İstanbul, 2016,ss.23-43.

²² Orbit gözyuvarı demektir.

bir zevk patlaması yapıyordu. Tersine tahminler hatalı olursa korteks bunu hemen fark ediyordu. Bu faaliyetler beynin anterior singulat korteks (ASK) bölümünde duygu haline gelmektedir. Bu bölüm gerçek hayatın derslerini içselleştirmekte ve sinir sisteminin örüntülerinin güncel kalmasını sağlamaktadır. Kısacası, duygularımız son derece ampiriktir. Ayrıca dopamin hücrelerini sürekli eğitmek gerekmektedir. Bu yapılmazsa tahminlerdeki hata payı sürekli artış göstermektedir.

Nörobilim çalışmaları insanların kararlarının sadece akılcılık devreleri üzerinden anlaşılamayacağını, duygusal devrelerin etkilerinin mutlaka hesaba katılması gerektiğini ortaya koymuş oldu. Karar verme sürecinin mantıksal (logical) değil, duygusal (emotional) olduğu kabul edilince, bu gelişme karar verme konusunda Damasio tarafından somatik işaretleyiciler (marker) hipotezinin geliştirilmesine yol açtı. Bu hipotezde karar vermede insanın duygularına (emotions) ve hislerine (feeling) yaslanılmaktadır.²³ Karar verme için sistem düzeyinde nöroanatomikal ve bilişsel bir çerçeve önerilmektedir. Damasio duyguyu (emotion), beyindeki nöral örüntüleri harekete geçiren içten ve dıştan gelen uyarıcılara karşı bilinç dışı reaksiyonlarıdır diye tanımlamaktadır. Hisler ise (feelings) duygusal durumlar sonucunda yine bilinç dışı olarak ulaşılan sonuç durumu olmaktadır.

Somatik işaretleyiciler, vücutta duygular dolayısıyla oluşmuş hislerdir. Kalbin hızla atması, mide bulantısı, iç sıkıntısı, elin içinin terlemesi vb.leri bu tür işaretlerdir. Beyinde somatik işaretler “ventro medial prefrontal cortex” ve amigdala tarafından işlenmektedirler. Beynin bu bölümlerinde yaşanan hasarlar karar verme kapasitesini yok etmektedir.²⁴ Somatik işaretleyiciler hipotezi, kompleks ve belirsizliği yüksek olan durumlarda hızlı ve doğru karar vermede duyguların kritik bir rol oynadığını söylemektedir. Bu hipotez vücuttan ya da beyindeki temsilinden kaynaklanan geri beslemenin karar vermeyi etkilemesinin yolunu göstermektedir. Somatik işaretleyici hipotezinin sosyal davranışları açıklamada kullanılmaya başlaması, sosyal bilimlerin alanında değişmelere yol açmaya başlamıştır. Örneğin, mikro ekonomi alanının dedüktivist mantığının dışında yeni kuramlar gelişmeye başlamıştır.²⁵

Somatik işaretleyici hipotezi yanı sıra çoğulcu rasyonaliste teorilerden söz edilmeye başlanmıştır²⁶ Antropolojist Mary Douglas’ın çoğulcu rasyonellik yaklaşımı ve Damasio’nun somatik işaretleyici hipotezi, insanların sosyal durumları nasıl değerlendirdiklerine ilişkin bir nöral ağ oluşturmaktadır. Çoğulcu rasyonellik kuramı bilişin, duygunun ve sosyal ilişkilerin

²³ Antione Bechara, Antonio R. Damasio: “The Somatic Marker Hypothesis: A Neural Theory of Economic Decision”, *Games and Economic Behavior*, 52,2005,pp. 336-372.

²⁴ Antonio R. Damasio, B.J. Everitt, D.Bishop: “The Somatic Marker Hypothesis and the Possible Functions of Prefrontal Cortex(And Discussion)”,*Philosophical Transactions of The Royal Society B, Biological Sciences*, Volume.351,Issue 1346, 29 October 1996.

²⁵ Nuno Martins: “Can Neuroscience Inform Economics ?”, *Cambridge Journal of Economics*, Vol 35, No.2, March 2011,pp.251-267.

²⁶ Marco Verwey, Timothy J. Senior, Juan F.Domingues, Robert Turner: “Emotions, Rationality and Decision Making, How to Link Affective and Social Neuroscience with Social Theory, Plural Rationality Theory”, *Frontiers in Neuroscience*, published September 22, 2015.

ayrılmaz olduğunu kabul etmektedir. Bu kurama göre biliş ve duygular sosyal yapı tarafından etkilenmektedir.

Nasıl görme olayı retinadan başlarsa karar verme süreci de dopamin miktarındaki dalgalanmayla başlamaktadır. Dopamin dalgalanmaları duygulara çevrildiğinde kritik bir bilişsel araç haline gelmektedir ama her sorunu çözememektedir. Bazı koşullarda duygusal beyin atlatılabilmektedir. Nörobilim çalışmaları bu konuda çok sayıda örneği ortaya çıkarmıştır. Parkinson tedavisi için artırılan dopamin miktarının kumar düşkünlüğü yaratabildiği, denetim altına alınmamış dopamin sistemlerinin tehlikeli borsa balonlarına yol açabileceği kanıtlanmıştı. Kredi kartı kullanmanın önemli sorunlar yaratacak biçimde kullanılmasının gerisinde de duygusal beyinin etkisi olduğu gösterilmiştir.

Le Doux'a göre duygusal beyinin önemi başlangıçta bir tür düşünme işlevini yerine getirerek, durumun kavranmasını sağlayarak, düşünce için zaman kazandırmasıdır²⁷. Bu düşünme prefrontal kortekste gerçekleşmektedir. İnsan beyninin en önemli yeteneği kendi yaptıkları üzerinde düşünebilmesi, kendi yaptığını denetleyebilmesidir. Prefrontal korteks buna olanak sağlarken beynin duygusal yol göstericiliğinin yetersiz olduğunu fark ederek onu ret edebilmekte, ve akıl devrelerini kullanıma sokmaktadır. Fikirler ortaya çıkıp üst üste binmeye başladıktan sonra, prefrontal korteks nöronları daha önce bulunmayan ilişkiler kurmaya başlar, yeni şebekeler oluşturmaktadırlar. Bu yolla çözüm için bir iç görüye ulaşıldığında da prefrontal korteks bunun farkına varmaktadır. Prefrontal korteks yaratıcı yanıtlar üretmek, kişiyi doğru karar almaya götüren iç görü parıltısını yaratmak konusunda eşsiz bir tasarıma sahiptir. Ama nörobilim çalışmaları karar süreçlerine akıl devrelerinin hakim hale getirilmesinin yanlış kararlara da yol açtığını göstermiştir. Bunun nedeni zihnin sınırlı bir kapasiteye sahip olmasıdır. Eğer zihnin özellikle de prefrontal korteksin kapasitesi yüksek olsaydı, akılcı çözümler, her zaman üstün sonuçlar verirdi. Oysa prefrontal korteks aynı anda yalnızca belli miktarda bilgiyi kucaklayabilmektedir. Onun kapasitesi üstünde değişkeni yüklediğinizde sorunlar ortaya çıkmaktadır. Karmaşık çok değişkenli sorunlarda akıl devrelerinin yol göstericiliği başarısız olmaktadır. Bir davranışsal psikolog Ap Dijksterhuis dörtten fazla değişken'in aynı anda prefrontal kortekste işlenmesinin sorunlar yarattığını saptamıştır. Diğer bazı nörobilimciler bu sayıyı 9'za kadar çıkarabilmektedir²⁸.

Bu gelişmeler paralelinde Nobelli bilişsel psikolog Daniel Kahneman yaygın kabul gören bilişsel bir karar verme kuramı üretmiştir.²⁹ Bu kuramın yaygın kabul görmesiyle karar verme analizlerinde normatif ağırlık yerini davranışsal analizlere bırakmıştır.

Nörobilim geliştikten sonra insan yaşamında duygunun oynadığı role yer verilmeye başladı. Davranışlar üzerinde duygu ve bilişin etkisi ayrı ayrı ele alınmaya başladı. Nörobilim Kahneman'ın sistem.1 ve sistem.2 ayrımı arasında böyle bir farklılaşma bulunmaktadır. Bu

²⁷ Joseph LeDoux: *The Emotional Brain: The Mysterious Underpinning of Emotional Life*, Simon & Schuster Paperbacks, New York, 1996.

²⁸ Zikreden Jonah Lehrer: *Age*, s.262.

²⁹ Daniel Kahneman: *Thinking Fast and Slow*, Penguin Books, London-New York, 2011.

karar verme işlevi için beynin farklı yerleri çalışmaktadır. Daniel Kahneman Hızlı ve Yavaş Düşünme kitabında³⁰ insanların kararlarının rasyonel olup olmadığıyla değil, onları nasıl seçim yaptıklarıyla, nasıl karar verdikleriyle ilgilenmektedir. Kahneman insanların verdiği kararları Sistem.1 ve Sistem.2 diye iki gruba ayırmaktadır. İnsanlar günlük yaşamlarında çok sayıda karar vermek durumundadırlar. Bunların Sistem.1’ri oluşturan büyük kısmı çok düşünmeden hızla verilmektedir. Sistem.2’yi oluşturan yavaş düşünülerek verilen kararların sayısı ise azdır. Kahneman bilişsel sosyal psikoloji alanından yola çıkarak aklımızda sessizce verilen sezgisel (intiution) kararları inceliyor. Tabii içinde bulunulan ortam kararlı değilse, çalkantılı ise sezgiye güvenilemez. Sezgi tanımadan ne fazla ne de azdır. Sistem.1’in hızlı düşünmesi sezgiseldir. Hızlı ve otomatik olarak gerçekleşir. Büyük ölçüde kontrol dışıdır. Ama Sistem.2’nin yavaş düşünmesi, bilinçli ve kasıtlıdır. Sistem.1 ve Sistem.2 arasında, beynin enerji tüketimini minimize ederken performansı optimize eden bir işbölümü bulunmaktadır. Genelde Sistem.1 sürekli çalışarak Sistem 2 için öneriler yaratmaktadır. Sistem2.kararları da verilirken beyin enerji tüketimini en aza indirecek biçimde çalışır. Kahneman Sistem.2 ‘nin temel karakteristiğinin tembellik olduğuna dikkati çekerken anlatmak istediği budur.

Bu nedenle insanın akıl yürütmesi sık sık hata yapar. Bunu kabul edince de bu hata nasıl kaldırılır sorusuyla yüzleşmek gerekir. Bunu sağlamak için insanın başvurduğu Sistem.2 kararlarından da en az maliyetlisini kullanmaktadır Bu nedenle de bu düzeltmeler bir odaklanma sapması (confirmasyon bias) taşımaktadır. Beynin verdiği bilinçdışı Sistem.1 kararlarında bireyler arası farklılıklar düşük olurken, Sistem.2 kararlarında bireyler arası farklılıklar yüksek olmaktadır.

Sistem.1. farklı ve entegre olarak bilişsel, duygusal ve fiziksel yanıtların kendini güçlendiren örüntüsünü ortaya koyar. Sistem.1 süreci çağrışımla harekete geçer. Sözcükler hafızayı harekete geçirir. Bu sistem hemen tutarlı bir hikaye kurar ve bu hikayeyle bir sonuca ulaşır. Sistem.1’in çalışması sonuca ulaşırken otomatik olarak sistem.2’ye gerek var mı diye bir değerlendirme yapmış olur. Sistem.1’in duygu yaratan mekanizmaları bize içinde bulunduğumuz dünyayı olduğundan daha basit, daha tutarlı gösterir.

Daha uyanık olmak, bilişi zorlamak, daha az hataya neden olur ama normalden daha az sezgisel ve daha az yaratıcı olmaya yol açar. Hangi kaynaktan gelirse gelsin, bilişi zorlamak sistem.2 ‘ye yol açar. İnsanların problemlerin çözümünde sezgisel çözüm arayışından analitik çözüm arayışlarına geçmesi sonucunu yaratır.

Sistem.2 kendine gelen ya da kendi yarattığı sorulara yanıt bulmak için dikkatini belleğe yöneltir. Bunun için hafızada yanıt olabilecek bilgilerin bulunmasını kolaylaştırmak için belleğin araştırılmasını programlama ve denetleme kapasitesine sahip olunmalıdır. Sistem.2 bilinçli karar vericiyi nedensel yorumlarla ikna etmeye çalışır. Ama sistem.2 aynı zamanda inanmamak kuşkuya düşmekle görevlidir. Sistem.2 genellikle meşgul ve tembel olduğu için bu işlevini başarıyla yerine getiremez ve aldatılır. Sistem.2’nin bir başka işlevi kendisini

³⁰ Daniel Kahneman:*Thinking Fast and Slow*,Penguin Books,London-New York.2011.

eleştirmesidir. Vaziyet alışlar bağlamında ise Sistem. 2, sistem.1'in duyguları ve heyecanları konusunda eleştirel olmaktan çok savunucu olmaktadır.

Nörobilim Çalışmaları Öznellerarasının Oluşumuna Ne Tür Yeni Katkılar Getiriyor?

Nörobilim çalışmalarında yol alınmadan önce, insanların yaşamını anlamlı kılan toplumsallığın oluşmasının temel mekanizması olarak, insanların geliştirdikleri dili kullanarak, iletişim kurmaları ve özneller arasını gerçekleştirebilmesi görülüyordu. Özneller arasının oluşumu sadece toplumsal ilişkilere dayandırılıyordu. Oysa nörobilim çalışmalarının gelişmesi sonrasında özneller arasının oluşmasının sadece toplumsal olana değil nöral olana da bağlı olduğu anlaşıldı.³¹

İnsanların kompleks toplumsal yapılar kurabilmeleri, bir grup içinde kendilerini yeniden üretebilmeleri beyinlerin evrim yoluyla geldiği yer dolayısıyladır. Bu yerde insan sosyal biliş kapasitesine ulaşmış bulunmaktadır. En temel düzeyde sosyallik³² için biliş ve toplumsal etkileşimin birbiriyle bütünlüğünün kurulması gerekir. Leslie Brothers **toplumsal bilişi (social cognition) diğer bireylerin tabiatları ve niyetlerinin daha hassas algılanmasına yarayacak her bilginin (information) işlenmesi** diye tanımlamaktadır.³³ Normal olarak, bu işlev beyinde amigdala, orbital ön korteks ve temporal korteks etrafında oluşmuştur. Bir insanın diğer birinin ne düşündüğünü hesaba katabilmesi için, bir tür beyin (mind) kuramına sahip olması gerekmektedir.

Bu konuda atılan en büyük adım, 1996'da Giacoma Riolatti ve ekibinin beyinde ayna nöronlarını bulmasıyla atılmış oldu. Riolatti bir insanın bir başkasının yaptığı hareketi gözlediğinde gözleyen beyinde belli sayıda nöron harekete geçtiğini, eğer bu gözlemi yapan kişi aynı eylemi kendisi gerçekleştirmek istediğinde de söz konusu nöronların hareketiyle eylemini gerçekleştirdiğini göstermiştir. Riolatti ayna nöronlarını bulması taklit öğrenmenin nöral mekanizması ortaya çıkarmıştır. Bu yolla beyin faaliyetlerinin bireyler arası senkronizasyonu sağlanabilmektedir. Bu duyum ve motor temsilleriyle doğrudan ilişkilidir. Riolatti'nin motor nöronları alanında ayna nöronlarını keşfinden sonra, anterior singulat'taki acı nöronlarında, parietal lobda bulunan dokunmayla ilgili nöronlarda bir tür ayna nöronları bulundu. Bazı çalışmalar ayna nöronlarının sadece görerek değil duyarak da çalıştığını göstermiştir.³⁴ Ayna nöronları genetik bir değişimle ortaya çıkmasına rağmen öğrenme yetimizi güçlendirerek, genetiğin sınırlamalarını aşmamıza olanak vermektedir.

Ayna nöronlarının bulunuşu özneller arasının ve toplumsalın oluşumunu kavrayışımızda önemli değişiklikler yaptı. Ayna nöronları diğer kişilerin eylemlerinin iç taklit mekanizmaları olma işlevini görmektedir. Başkalarını sıra dışı bir biçimde taklit edemiyor olsaydık bir hiç

³¹ Nikolas Rose and Joelle M.Abi-Rached, Age,s.142.

³² Gün R.Semin Gerald Echterhoff (Editors): Introduction: From Neron to Shared Cognition and Culture, *Grounding Sociality*, Psychology Press, New York,London,2011.

³³ Zikreden Nikolas Rose and Joelle M.Abi-Rached, Age,s.141.

³⁴ Marco Iacoboni:" Mirroring asa key Neural Mechanism of Sociality", Gün R. Semin &Gerald Echterhoff (editors):*Grounding Sociality*, Psychology Press, New York, London,2011,ss.13-2.

olurduk. Bir başkasının bakış açısını benimsemek tamamen insana özgü bir özelliktir.³⁵ Başkalarının bakış açısını benimseyebilenler, kendisini başkalarının gözünden görebileceklerdir. Bu da **kendilik farkındalığının** ve ötekilik farkındalığının oluşmasına olanak vermektedir. Bunlar çok etkili empati ve diğerinin zihnini okuma mekanizmalarıdır. Ayna nöronları bir tür motor nöronları olsa da başkalarının niyetlerini anlamamıza da işaret etmektedirler. Böyle tasarlanmışlardır. Sosyalliğin bir tür biyo-işaretleridir. Ayna nöronları bize kendi (self) ile öteki arasında bir mahrem ilişki olduğunu gösterdi. Bu bizi tek bir beyinin varlığından çok beyinler arası bir varlıktan söz etme noktasına getirmektedir. **Nöronların hayatta tutunmasında başka insanlara ait nöronlarda** önemli rol oynar. Bizler kendimizi bağımsız birer canlı olarak görsek de, beyinlerimizin diğer beyinlerle kurduğu zengin bir etkileşim ağı bulunmaktadır. Bu düşünceden yola çıkarak insanlığı tek bir organizma olarak görmek de olanaklı hale gelmektedir. Beyin doğuştan kimin güvenilir olup kimin olmadığını algılamaya yarayacak iç güdülerle donatılmıştır. Bir kişinin ayna nöronları, diğerinin faaliyetlerini gözlerken aktive edilmektedir. Ama bu nöron faaliyetleri, duyguya ve spontan bir faaliyete dönüşmemektedir. Bunu gözleyen frontal lobdaki engelleyicileri engellemektedir. Eğer böyle engelleyiciler olmasaydı insanların özgür iradesinden söz edilmesi olanaksız olurdu.

Eğer sosyalliğin varlığını diğerlerinin niyetleri ve inançlarını anlamak için mekanizmaların varlığına dayandırırız, ayna nöronlarının dışında da başka mekanizmaların varlığını görmeye başlarız. Bunlardan biri de empatidir. **Empati** bir kişinin duygularının başka birinin tahmin edilmesi diye tanımlanabilir. Bir insana iğne battığında acının hissedildiği birkaç bölge bulunmaktadır. Eğer başkasına iğne battığını görürseniz acı matriksinin önemli bir bölümü harekete geçer. Empatinin temeli budur denilebilir. Empati diğer insanların ne yapabileceklerini tahmine olanak verir. Empatinin öneminden söz edilirken beklenen, empati yapabilenlerin toplumu daha uyumlu davranışlar içinde olmasıdır.

Sosyallik en uç noktada insanın kendisiyle ötekiler arasındaki sınırları yok etmesi olarak tanımlanabilir. Kerry L. Marsh sosyalliğin bağlam bağımlılığına, birden oluşmasına (emergent) ve kendi kendini örgütlenme yönüne dikkati çekmektedir. Böylece Marsh sosyalliğin ekolojik bir açıklamasını getirmektedir.³⁶ Bir insan iletişime girdiği ortağıyla birlikte ortak bir gerçek oluşturma güdüsüne sahip olduklarında iletişim insanların belleğini ve bilgisini ona göre biçimlendirmektedir. Ortaklaşa çizilen bir geçmiş, bireylerin belleklerinin birbirine yaklaşmasını sağlar. Bu ortaklaşa hatırlama, ortak bir belleğin canlandırılmasına ve bu grubun içindeki bağların güçlenmesine yol açar. Sosyalliğin daha yüksek düzeyde temellendirilmesi, diyalojik pratikler, kültürel faktörler, ortak içsel durumlar (state) üzerinde durmayı gerektirir.

Nörobilim Alanında Yaşanan Gelişmelerin Planlama ve Tasarım Alanına Yaklaşımımızda Ne Tür Değişiklikler Yaratıyor

³⁵ V.S.Ramachandran :*Öykücü Beyin*, Alfa Bilim, İstanbul, ..., Bölüm.4.

³⁶ K.L.Marsh: "Sociality from an Ecological Dynamical Perspective", G.E. Semin & G.Echterhoff (Editors), *Grounding Sociality: Neurons, Minds, and Culture*, Psychology Press, London, pp.43-71.

Nörobilim çalışmalarının planlama konusundaki yansımalarını tartışabilmek için bu alanda; 1)nasıl karar veriyoruz, 2) Toplumsala ilişkin kararlarımız nasıl oluşuyor, 3) Geleceğe nasıl yöneliyoruz, 4) Toplumsalın planlamasına adanma nasıl sağlanıyor, 5) Yenilik ve tasarım nasıl planlamanın ayrılmaz bir parçası haline geliyor, konularını sırasıyla ele alarak açımlayalım.

Nasıl Karar Veriyoruz?

Nasıl planlama yaptığımızı konuşabilmek için öncelikle nasıl karar verdiğimizizi konuşabilmemiz gerekir. Bu yazıda nörobilim çalışmalarının karar verme konusuna getirdikleri üzerinde dururken bir biriyle yakın ilişkisi olduğu fark edilebilen iki yaklaşım anlatılmıştı. Bu iki yaklaşımın her biri insanın karar verme kuramının çözmek durumunda olduğu iki farklı sorunu merkeze almaktadır. Bunlardan birincisi insanın karar vermesinin beyin akıl ve duygu devrelerinin birlikte ele alınmasının gerekliliği üzerinden yola çıkıyor. Duygu devreleri hasarlanmış bir insan tek başına akıl devrelerini kullanarak karar veremiyor. Akıl devreleri tek başına yetmiyor, mutlaka duygu devresinin de girmesi gerekiyor. Duygu devresi geleceği kestirebiliyor, duygu yönelimli bu kestirimin yanılısamalarını akıl devreleri fark ediyor. Ama duygu devresinin kararlarını akıl devrelerinin denetimine sokmakla sorunu çözemiyoruz. Çünkü akıl devrelerinin yer aldığı prefrontal korteksin kapasitesinin sınırlı olması çok değişkenli karmaşık sorunlarda akıl devrelerinin ürettiği çözümler sorunlar taşıyor. Başarısız oluyor.

Akıl devrelerinin yetersiz kaldığı durumlarda bu kararlarda sezgisele yeniden yönelme durumunda bize R.A Finke, J.Bettie'nin Kaotik Biliş (Chaotic Cogniton) çalışmasının yardımcı olacağı ileri sürülebilir.³⁷ Bu çalışma günümüz dünyası üzerinde düşünürken dünyanın yapısına ilişkin iki farklı ontolojik varsayım bulunduğu ve bu varsayımlara göre iki farklı düşünce biçimi ya da iki farklı karar verme biçimi bulunduğu üzerinde durmaktadır. Bunlardan birincisi iyi yapılaşmış düzenli bir örgütlenme olduğunu varsaymaktadır. Bu durumda ***düzenli bir düşünme***, kestirilebilirlik ve planlı bir gelişme söz konusudur. İkinci ontolojik kabul ise günümüz toplumlarının kaotik bir yapıya sahip olduğuna ilişkindir. Bu durumda toplumlarının kompleks hale geldiği, sık sık krize düşebildiği, geleceğinin kestirilemediği, hızlı ve düzensiz bir değişmenin yaşandığı kabul edilmektedir. Bu durumda ***kaotik bir düşünce*** ya da kaotik bir karar verme biçimi söz konusu olmaktadır.

Düzenli düşüncede bilimin yol göstericiliğine ve ahlaka bağlı kalınmaktadır. Bu düzenli düşünce de akıl devreleri işlevsel olmaktadır. Akıl devrelerinin yetersiz kaldığı kaotik ve krizli durumlarda kaotik düşünce devreye girmektedir. Kaotik durumlarda, esnekliğiyle, yaratıcılığıyla kaotik düşünceye bağlı olarak üretilecek çözümlerin yeni bir düzenin oluşmasının yolunu açması beklenmektedir. Kaotik düşünürler beklenmedik olaylar ve sorunlar karşısında genellikle tepkisel, spontan, metaforik, kaderci, yaratıcı ve yenilikçidirler. Kaotik düşünce beyin sağ küresiyle ilişkilendirilmektedir.

³⁷ Ronald A.Finke, Jonathan Bettie:*Chaotic Cognition*, Lawrence Erlbaum Associates, Publishers, Mahway,1996.

İnsanlara ilişkin karar verme kuramının başa çıkmak durumunda olduğu ikinci sorun, insanın yaşamı boyunca vermek durumunda olduğu kararların sayısının çok yüksek olmasıdır. Buna çözüm daha önce ayrıntılı olarak ele aldığımız üzere Kahneman tarafından kararların Sistem.1 ve Sistem.2 diye ikiye ayrılmasıyla getirilmiştir. Sistem.1 kararları hızla bilinç dışı olarak verilmektedir. İnsanın yaşamında verilen kararların çok büyük bölümünü bu kararlar oluşturmaktadır. Çok az bölümünü üzerinde düşünülen az sayıdaki Sistem.2 kararları oluşturmaktadır. Kararlar arasında verilme biçimleri konusunda getirilen bu ayırımın ortaya çıkardığı soru ne zaman içgüdülerimize güvenmeliyiz, ne zaman önümüzdekileri bilinçli olarak düşünmeliyiz olmaktadır. Tabii ki bu soru ne zaman plan yapmalıyız ne zaman plan yapmamalıyız diye de okunabilir. Bu konuda nöro bilimcilerin yaptığı çalışmalarda, planlamanın incelikli analizlerin yapılabilir ve iyi sonuçlar verdiği az değişkenli problemlerde yapılmasının uygun olacağı çok değişkenli karmaşık sorunlarda ise bilinç dışı sezgisel çözümlerin yararlı olduğu sonucuna varılmaktadır. (Blink)

İlk bakışta burada söz konusu olan karar verme süreçleri bireylerin karar vermesine ilişkindir. Ama nörobilim çalışmalarında ulaşılan noktada bilinçdışı olarak beyinler arası olanaklılığı ortaya konulduğundan, bireylerin verdikleri bu kararların bir bireylerarası yönünün de bulunduğunu kabul etmek gerekecektir.

Plan kararlarından söz etmeye başladığımızda **bilinçli olmaları** üzerinde durmamız gerekir. Bir yöneticinin ya da plancının toplumsal yaşama müdahalesi bilinç dışı olamaz bilinçli olmaları gerekir. Kahnemanın Sistem.2 kararlarında böyle bir bilinç boyutu vardır. Bir kararın gerisine bir iradenin konulduğunda bilinçli bir karar verme söz konusu olmaktadır. İnsanın bilinçli olarak eylem yaptığından söz edebilmemiz ancak **kendi (self)** olabilmesi, kendine yeterli olma hissi taşıması sonrasında olanaklı hale gelmektedir. Kendisinin farkında olmakta, kendisine saygı duymakta, kendisini ayrı olarak algılamaktadır. Bilinçli bir varlığın kendisi, yaşantısı ve yaşadığı dünya hakkında bilgisi vardır, aynı zamanda da kendisini tanımakta ve yaptıkları üzerinde düşünebilmekte geleceği tahayyül edebilmektedir. Bu nedenle yaşamını planlayabilecek ve varlığını denetleyebilecektir. Bu zihne üst bilişi sayesinde **kendisini hissetme** ya da deneyimleme kapasitesini vermektedir. Bu nedenle insan/beyin/zihin **bir iradeye ve kimliğe** sahip olabilmektedir.³⁸ Bilinçli faaliyetlerin miktarı toplam faaliyetler içinde çok yüksek değildir. Buna rağmen insanlar tüm faaliyetlerinin bilinçli olduğunu düşünmektedirler. Çünkü bilinçdışı yapılanlar hafıza tarafından kaydedilmemektedirler. Bu durumda insanlar tüm faaliyetlerinin bilinçli olduğunu sanmaktadırlar.

Bilinçli bir insan, olup bitenler üzerinde düşünüp olanları değerlendirildiği için yaşamının sadece beynin bilinçdışı eylemleriyle biçimlenmesine razı olamamakta, ona bilinçli eylemlerle müdahale etmektedir. İnsanlığın günümüzde ulaştığı kültürel gelişme düzeyinin insanların bilinçli müdahaleleri sonucu olduğu iddia edilebilir. Bu müdahaleler sonucu yalnız kültür gelişmemekte, aynı zamanda Buda'nın önerdiği **bilinç genişlemesi** de gerçekleşmektedir.

³⁸ Bedia Akarsu, Age,s.22.

Toplumsala İlişkin Kararımız nasıl Oluşuyor?

Bu yazıda daha başlangıçta planlamadan kastedilenin bireylere ilişkin değil, topluma ilişkin kararların planlaması olduğu belirtilmişti. Bu karara bireyler arası oydaşma/uzlaşmaya sağlanmasıyla ulaşılabileceğini, böyle bir çözümün Habermas'ın kavramlaştırmasıyla iletişimsel rasyonaliteyi gerçekleştireceği olarak tanımlandığını görmüştük. Habermasın çözümlerindeki öznellerarası oydaşmanın oluşmasını sağlayan dilin kullanımıyla sağlayan iletişimdir. Habermas sonrasındaki dönemde de toplumsal düzeyde çözümlere özneller arasılığın sağlanmasıyla ulaşılabileceği kabul edilmektedir. Farklı olan durum özneller arasının oluşumun sadece iletişime bağlı olmaktan çıkarak aynı zamanda beyinler arası spontan etkileşim yolunun da etkisine açık olduğunun kabul edilmesidir. Bu durumda bir toplumda oluşan özneller arasının oluşumun iki kaynağından biri olan beyinler arası etkileşim bilinç dışıdır, hafızaya kaydolmamaktadır. Bu etkileşim iki taraflıdır. Oysa özneller arasının oluşmasının ikinci kaynağını oluşturan iletişimin belli bir yönü bulunmakta ve bilinçli bir etkinliktir. Dolayısıyla hafızaya kaydedilmektedir. Plancının planlama eylemi içinde geliştirdiği katılımcı süreçlerle özneller arasına müdahalesi ancak bu yolla olacaktır. Ama bu süreci etkileyen bilinçdışı etkilenmeler de olacağı için iletişimle yaratılmak istenilen bilinçli denetim ancak kısmen olacaktır. Bunun oluşabilmesi için kişiler arası bir kendinin (interpersonal self) kurulmuş olması gerekmektedir. Bu durumda bir kişi kendini sunarken, hangi grubun üyesi olduğunu da sunacaktır.

Geleceğe Nasıl Yöneliyoruz?

Bir kararın planlama kararı, bir eylemin planlı bir eylem olarak sayılabilmesi için geleceğe yönelmiş olması gerektiği üzerinde durmuştuk. Nörobilim çalışmaları gelecek yönelimini uzmanların kestirimlerine dayanarak dıştan verdikleri yukarıdan aşağı dayatılan bir şey olmaktan çıkararak beyin içi süreçlere bırakılarak içselleştirmiştir. Önceki bölümlerde gördüğümüz üzere insan hem akıl devreleriyle hem de duygu (emotion) devreleriyle geleceğe yönelmektedir. İnsanın kafatası içinde akıl ve duygu devreleri arasındaki mücadeleyle geleceğe yönelmenin niteliği belirlenir. Bu süreçte kafatası içindeki mücadelede dengeyi bozan temel etken vücudumuzdan gelen sinyaller olmaktadır.

İnsan beynindeki mücadele sadece akıl ile duygu arasındaki bir mücadele değil, aynı zamanda şimdi ile gelecek arasındaki bir mücadeledir. Zamanda yolculuk insan beyninin bıkıp usanmadan yaptığı bir şeydir. Bir kararla karşı karşıya kalan bir beyin farklı sonuçların simülasyonunu kurarak tahmini bir gelecek modeli oluşturur. Beynin temel görevi öngöründe bulunmaktadır. Neokorteksin varlığının temel nedeni de geleceğin tahayyülüdür. İnsanların bu gelecek tahayyüllerinin yaşama geçirilecek derecede güç kazanmaması beyindeki tutucu denetim mekanizmaları yüzünden olmaktadır. Gelecek şimdinin baskınlığı karşısında gölgede kalmaktadır. Bunu gölgeden çıkaracak olan bilinç olmaktadır.

İnsanların hayal dünyasındaki yaşantılarında maddesel dünyanın dışında bir yapı bulunmaktadır. Ama bu hayalin maddesel bir karşılığının bulunmaması, onun

beyinde/hafızada bir yerinin bulunmaması demek değildir. Maddesel olmayan her şey beyinde bir iz bırakmaktadır. Her yeni düşünce beynin yapısını mikroskobik düzeyde değiştirmektedir. Nörobilimsel açıdan bakıldığında, bir eylemin hayalini kurmakla ve onu yapmak ayrı şeyler olarak görülmemektedir. Nitekim nörologlar yaptıkları bir deneyde iki tür deneyin, birincisine belli bir egzersiz programı vererek belli bazı kaslarını düzenli olarak çalıştırmasını istemişlerdir. İkinci tür deneklerden aynı süre boyunca, bu egzersizleri hayallerinde yapmaları istenmiştir. Deney sona erdiğinde, iki denek grubunun söz konusu kaslarının kuvvetlenme derecesi ölçüldüğünde her iki denek grubunda aynı derecede bir güçlenme tespit edilmiştir. Bu durumda sadece hayal etmenin kasları güçlendirebilmek için yeterli olduğu gösterilmiştir.

Toplumsalın Planlamasına Adanma Nasıl Sağlanıyor?

Bir toplumun geleceğine ilişkin olarak verilen kararların bir planlama kararı sayılabilmesi için bu planlama kararına ilişkin bir adanmışlığın oluşmuş olması gerektiğini görmüştük. Bu koşulun gerçekleşmiş olması bir planlama ahlakının varlığının bir işareti olarak görülebilir. Eğer bir toplum belli bir sorunun çözümü konusunda özneller arasını oluşturabildikten sonra bir plan haline getirilerek ona kurumsal bir statü de kazandırılmışsa, bu çözümün içselleştirilerek ona bir adanmışlığın yaratılması beklenen bir şeydir. Böyle bir adanmışlığın varlığını planlama ahlakın parçası olarak değerlendirmek gerekir.

Nörobilim çalışmaları ahlaki yargıları kavramamızı kolaylaştırıyor³⁹. Ahlak yargıları da estetik yargıları gibidir. Bir resmi gördüğümüzde beğenip beğenmediğimizi hemen fark ettiğimiz gibi, toplumda bir eylemle karşılaştığımız da beyin bilinç dışı otomatik duygusal bir tepki yaratır. Hemen neyin doğru neyin yanlış olduğunu bilirsiniz. Bu yargının yaratıcısı duygusal devrelerdir. Bu ahlaki içgüdüler akılcı değildirler. İlginçtir XVII Yüzyılda bir Ahlaki Duygular Teorisi geliştirmiş olan Adam Smith'te ahlaki kararlarımızı duygusal içgüdülerimiz şekillendirdiğine inanıyordu. Ona göre insanlar esasen akıldışı nedenler dolayısıyla iyiydi.

Ahlaki kararlar özü itibarıyla duygu devreleriyle ilişkilidir. Duygular alanında özneller arasının sağlanmış olmasını gerektirir. Bunun sağlanmasında nöronların diğer beyinleri taklit mekanizmaları etkili olmaktadır. Prefrontal korteksteki bu akılcı devreler ancak bu noktada duygular ahlaki kararı verdikten sonra harekete geçirilir. Akıl mekanizmaları eylemin gerçekleşmesini ve gerekçelendirmesini sağlar.

Ahlakın evrimi tümüyle yeni türde bir karar alma mekanizması gerektiriyordu. Zihnin kendisinin diğer insanlara zarar vermesini engelleyecek bazı yapılar geliştirmesi gerekiyordu. Bu ancak başka insanların da hesaba katılmasını sağlayan ahlakla gerçekleşecekti. Ahlakın gelişme tarihinde dinler ve Kant gibi felsefeciler tarafından farklı biçimlerde temellendirildikten sonra ayna nöronların keşfinden sonra empati ve beyinler arası ilişkiler konusunda sağlanan gelişmeler bir tür seküler ahlakın temelini oluşturdu. Bu ayna

³⁹ Bu konuda Bknz: Jonah Lehrer: Age,s.184-214.

nöronlarının yarattığı bir devrim olarak da görülebilir. Bu ahlaki düşüncede tek organizmadan topluma, yarışmadan işbirliğine (cooperasyona) geçişin dayanağını oluşturmaya başladı. Ahlaki bir karar ben merkezli olamamakta, başkalarını hesaba katmayı gerektirmektedir. Nörobilim çalışmalarının ortaya koyduğu bu seküler ahlak, hem hazırlanmış planın içeriğini hem de ona olan adanmışlığı belirleyecektir.

Yenilik ve Tasarım Nasıl Planlamanın Ayrılmaz Bir Parçası Haline Geliyor ?

Planlamaya ilişkin kararların insanların bilinçli olarak verdikleri kararlar grubu içinde olduğunu görmüştük. Günümüz planları içinde önemli yer tutan yeni teknolojilerin kullanılması ve ortaya çıkan fiziki çevrelerin biçimlendiren tasarım kararları niteliği gereği bilinçle yönlendirilen kararlar oldukları için kolayca birbirine eklemlenebilmektedir.

Genellikle beynin neokorteksinin yaratıcı olduğu varsayılır. Bu nedenle beyin çalışmaları insan beyninin yaratıcılığı nasıl artırılır sorusundan çok beynin yaratıcılığını azaltan engeller nasıl kaldırılır sorusuna yönelmektedir. Buradaki engeller çalışma belleğinin büyüklüğünün ve uzun erimli belleğe ulaşmaktaki sınırlılıklar olmaktadır. Tabii bu iyimser bir bakış açısını taşımaktadır. Bir toplumda yaşayan bir kimsenin kendisine açık olan opsiyonları görebilmesi için bilişsel engelleri kaldıracak stratejilerini uygulamak gerekmektedir. Böyle bir stratejinin uygulanmasının uzmanlardan beklenmesinin nedeni ele alınan konularda çok bilgilerinin çok olması değil, aynı bilgilerle başka bir biçimde düşünebilmeleridir. Uzmanlar bilgiyi yeniden yapılandırarak, organize ederek, bilginin temsilini sorun çözmeye uygun hale getirebilmesi olmaktadır. Beyin çalışmalarının insanların yaratıcı kapasitelerini artırmak için önerdiği yollar da bulunmaktadır. Bunlardan biri var olan alışkanlığının birbirleriyle bütünleştirdiklerinin yeniden bir araya getirilmek üzere bir birinden koparılmasıdır. Bir diğeri ise kimyasal maddelerden yararlanma yoluna başvurmak olmaktadır.

Genel olarak tasarım ve onun bir biçimi olan mimarlık aklın bilinçli faaliyet alanlarından biridir. Bu ilişkiyi daha 1912’de William James kurmuş bulunmaktaydı.⁴⁰ Mimarların kendi tasarımlarında tamamen özgür kalmak istemelerinin altında bu farkındalık yatmaktadır. Nörobilimciler ise bir bina ile zihnin uyumunu sağlamaktan mimarlarını neden kaçındığını anlamakta zorlanmaktadırlar.⁴¹

Nörobilim mimarlık için yeni bir bilim temeli oluşturmaya başlamıştır. Tasarım/mimarlık faaliyetinin beyindeki yeri 1999’da Nancy Kanwisher tarafından “para hippocampal” (PPA) bölgesi olarak saptanmıştır. Beynin işlevlerini beyin hasarlarından yola çıkarak belirleyen çalışmalar, ön lobdaki hasarların bilişsel planları uygulamak için gerekli örgütlenme kabiliyetinin kaybına yol açtığını göstermiştir. Yapılan çalışmalar;

⁴⁰ John P. Eberhard: “Applying Neuroscience to Architecture” International Society of Biourbanizm, San Diego. CA.2009.

⁴¹ Colin Ellard: “The Neuroscience of Design”, Nov 25,2013. <https://www.Psychologytoday.com>

- Sağ prefrontal korteks planının/tasarımın yapılmasıyla ilişkili iken sol prefrontal alan planın uygulanmasıyla ilişkili olduğunu göstermişti.
- Sağ süper parietal bölgenin dikkat süreciyle ilişkili olduğunu, bu bölgenin sol karşının ise daha çok görsel-mekansal çalışma mekanıyla (visua-spatial work space)⁴² ilişkili olduğunu ortaya koymuştur.

Hippocampus ve prefrontal korteks tandem bir şekilde çalışarak insanların gündelik yaşamda bir yerden bir yere gitmesini planlar ve yönlendirir.⁴³

IV.SON VERİRKEN

Nörobilim çalışmalarında çok önemli gelişmeler olmasına bu gelişmelerin planlama pratiklerine yeterince yansıdığı söylenemez. Yerine göre araçsal rasyonalite yaklaşımları ve iletişimsel rasyonalite yaklaşımları kullanılmaktadır. Bu yaklaşımların varlığını sürdürmesinin temel nedeni beynin faaliyetlerinin bilinçli ve bilinç dışı olarak ikiye ayrılması ve planlamanın bilinçli faaliyetlerle özdeşleştirilmekte olmasıdır denilebilir. Bu durumda beynin bilinç dışı çalışmalarının planlamaya olabilecek etkileri otomatik olarak gözardı edilmiş olmaktadır. Böyle bir göz ardı etmekten kaçınmanın iki yolu olacağı söylenebilmektedir. Bunlardan birincisi bilinçdışı faaliyetlerinin bir kişinin kendilik bilinci ve bireyler arası kendilik bilincinin oluşumuna etkilerini, ikincisi ise bilinçdışı faaliyetleri ile bilinçli faaliyetler arasındaki etkileşmeye açıklık kazandırmak olacaktır.

Nörobilim beyni moleküler ve organ düzeyinde nöral görüntüleme tekniklerini kullanılarak yapılan araştırmalarla, değişik çevre koşullarında, yaşam boyunca plastik ve değişebilir olarak insanların birbirleriyle ilişki kurmasına sosyalliğinin oluşumuna duyarlı uyum yapma mekanizmalarını anlamamızı kolaylaştırıyor. Beynin işleyişinin daha iyi anlaşılması insanı beynin bir kuklası olarak görmemizi gerektirmiyor. Daha önce de üzerinde durduğumuz üzere insan beyne teslim olmuyor. İnsan monoton, izole ve sosyal olmayan nöral bir adam olmaya razı değil. Bilinçli olmak böyle yeni gelişmeye açık kalmak demektir. Ama nörobilimin buna nasıl bir çözüm ve açıklama geliştireceğini zaman içinde göreceğiz. Özellikle insanın sosyalliğiyle ilgili nörobilim çalışmalarımız karşısında insanın kişisel çıkarını en çoğa çıkararak yarışmacı bir varlık olduğuna dayandırılan kuramların varlığını sürdürmesi zorlaşacaktır. İnsanın Nörobilimdeki bu gelişmeler insanı, insan toplumunu ve insan özgürlüğünü yeniden tanımlamamıza yol açacaktır.

Beynimizde iki haz sistemi vardır. Onlardan biri heyecan hazzı, diğeri tatmin hazzı ile ilgilidir. Heyecan hazzı büyük ölçekli olarak dopamin bağlantılıdır ve bizim gerilim seviyemizi artırır. İkinci haz sistemi ise tatmin ile ilgili olup bu bir tüketme hazzıdır. Onun nöro kimyası endorfin

⁴² Sharlane D. Newmam vd." Frontal and Parietal Participation in Problem Solving in the Tower of London fMRI and Computational Modelling of Planning and High Level Perception", *Neuropsychologia*, 41, 2003, pp.1668-1682.

⁴³ Christopher Bergland: "The Neuroscience of Planning and Navigating Your Daily Life", The Athletes Way blog posts, Posted, June 12.2016.

açığa çıkması temeline dayanmaktadır. Dopamin yenilikleri sever. Bir kişi yeni bir ilişkiye girecekse her birinin beyinde milyarlarca bağlantı oluşturması gerekir.⁴⁴

Daha önce de üzerinde durduğumuz üzere insan beyni ve insan evrim sürecinin geldiği son noktadır. Tabii evrim sürecinin sonu yoktur, sürecektir. Ama bu yavaş bir süreçtir. Aslında insanlık tarihine baktığımızda insanı diğer canlılardan ayıran bir özelliğin kendi kapasitesinin sınırları içinde yaşamaya razı değil. Aklını kullanarak yarattığı kültürü kullanarak kapasitesini artırıyor, yapabilme yıkabilme gücünü sürekli artırıyor. Kültürel gelişmenin ilk aşamasında bulduğu aletlerle bedeninin kendi kaslarıyla yapabildiklerinden fazlasını yapabilecek aletler üretiyor, tekerlek yapıyor, araba yapıyor, yükleri daha uzağa daha hızlı taşıyordu. Vücudun iklim koşullarına direncini artırmak için giysi diyor, konut yapıyor. Babage'in 1830 da yaptığı hesap makinesi ve günümüzün bilgisayarı ise beynin kapasitesini artırır. İnsan daha hızlı ve doğru hesap yapabilir hale geliyor. Son yıllarda cep telefonları da insanların iletişim kapasitelerini artırmış, insanı dünyanın her yeriyle iletişime hale getirmiştir. Unutmalalı ki bu araçların kullanılması yalnız kapasite artırmamış, yeni hastalık türlerinin ortaya çıkmasına neden olmuştur.

Biyoloji ve teknolojinin evliliğiyle beynin sınırlamasının ötesine geçilmeye çalışılıyor. İnsan 40 trilyon hücrenin uyumuyla varoluyor. Duyularımız deneyimlerimize, vücudumuz yapabileceklerimize sınır koyar. Bu evliliğin yolunu beynin plastisitesi açar. Implant yoluyla işitme ve görme günümüzde olanaklı. Beyin biyolojik kaynaklı olmayan bu sinyalleri algılayabilmekte ve öğrenebilmektedir. İnsanlara daha kapsamlı veri sağlanırsa insanın dış dünyayı algılamaları nasıl değişir? Günün birinde insan beyninin işleyen bir kopyası taranabilir mi? Bu yolla biyolojik olmasa da digital ölümsüzlükten söz etmeye başlayabilir miyiz?

Nörobilim alanındaki gelişmeler bize insanın sonrasını düşünmenin kapılarını açıyor⁴⁵. Tabii bu da insanın aklına çok yakışıyor.

Üçüncü Kısım

İnsanın zihni/beyni başkalarının zihni/beyniyle nasıl bilinçli olmadan nasıl iletişim kurmaktadır?⁴⁶

Özellikler arasının oluşumu, ilk bakışta, toplumdaki tek tek bireylerin uzlaşmalarına göre tanımlanmış gibi görülse de bu uzlaşmanın dil üzerinden ifade edilmekte olması durumu bir ölçüde değiştirmektedir. Çünkü dil özel değildir, komünaldır. Bu nedenle bireyi sadece kendi özel alanında düşünmek, anlam alanının diğer bireylerden tamamen bağımsız olarak oluştuğunu kabul etmek doğru olmaz.

⁴⁴ Norman Doidge: Kendini Değiştiren Beyin, Pegasus Yayınları, Nisan 2012.....

⁴⁵ Rosi Braidotti: *İnsan Sonrası*, Kolektif Kitap Bilişim ve Tasarım Ltd.Şti. İstanbul.2014.

⁴⁶ Bu konuda Bknz: Lawrence J. Brown: *Intersubjective Process and the Unconscious*, Routledge; London, New York, 2011.

Hazlar: